

Socijalno preduzetništvo:

potencijal za unaprijeđenje
socioekonomskih prilika u Crnoj Gori

Podgorica, 2024.

Funded by
the European Union

Centar za
građansko
obrazovanje | Centre
for Civic
Education

Socijalno preduzetništvo:

potencijal za unaprijeđenje socioekonomskih prilika u Crnoj Gori

Izdavač:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

Urednica:

Daliborka Uljarević

Autorka:

Valentina Ostojić

Dizajn i produkcija:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

Funded by
the European Union

Publikacija je nastala u okviru projekta „YouthJobLink – povezivanje mladih i socijalnih preduzeća“ koji Centar za građansko obrazovanje (CGO) sprovodi uz podršku Evropske unije posredstvom Direktorata za finansiranje i ugovaranje sredstava EU pomoći (CFCU) Ministarstva finansija.

Sadržaj ove publikacija je isključiva odgovornost autorke i CGO-a, i ni na koji način se ne može interpretirati kao stav Evropske unije ili Vlade Crne Gore.

Socijalno preduzetništvo:
potencijal za unaprijeđenje
socioekonomskih prilika u Crnoj Gori

Sažetak

Socijalno ili društveno preduzetništvo predstavlja kombinaciju preduzetničkog djelovanja s ciljem rješavanja društvenih problema. Iako su njegovi principi prisutni vijekovima kroz filantropiju, savremeni model socijalnog preduzetništva nastao je oko 1980. godine.

Gledajući kako socijalna preduzeća doprinose zajednici u Evropskoj uniji, u kojoj ona zapošljavaju preko 13,6 miliona ljudi, čineći 10% svih preduzeća, postavlja se pitanje: - kako se ovaj potencijal može razvijati u Crnoj Gori i doprinosti rješavanju ključnih društvenih izazova, poput nezapošljenosti i održivog razvoja?

U Crnoj Gori, socijalno preduzetništvo se prepoznaje u različitim strateškim dokumentima duže od deceniju. Postojali su pokušaji da se donese poseban *Zakon o socijalnim preduzećima* koji bi detaljno regulisao ovu oblast, ali to do danas nije učinjeno. Usljed te pravne praznine, cijeli sektor ostaje bez formalne podrške, a što značajno otežava njegov rast i institucionalizaciju, kao i uticaj na pozitivne promjene.

Temom socijalnih preduzeća u Crnoj Gori se uglavnom bave nevladine organizacije. Brojni projekti i inicijative, poput *Social Impact Award*, osmišljeni su kako bi podržali razvoj socijalnog preduzetništva, naročito među mladima. Međutim, nedostatak adekvatnog pravnog okvira i sistemske podrške institucija predstavlja ozbiljnu prepreku za dalji razvoj ovog sektora. Stoga, većina socijalnih preduzeća funkcionišu kao nevladine organizacije i ne uspijevaju da postanu samostalni subjekti na tržištu.

U kontekstu visoke nezapošljenosti mladih i regionalnih nejednakosti, socijalno preduzetništvo u Crnoj Gori je važan resurs koji može dati dio rješenja i doprinijeti ekonomskom i društvenom razvoju. Da bi osnažilo socijalno preduzetništvo u državi, neophodno je donošenje Zakona o socijalnom preduzetništvu, strateški pristup donosilaca odluka i finansijska podrška za jačanje kapaciteta novih socijalnih preduzeća, kao i vođenje sveobuhvatne godišnje statistike ovakvog vida poslovanja.

Sadržaj

01	Uvod	6
02	O socijalnom preduzetništvu	8
03	Uloga socijalnih preduzeća u razvoju socijalne i cirkularne ekonomije	12
04	Socijalno preduzetništvo u Evropskoj uniji	14
05	Socijalno preduzetništvo u Crnoj Gori	16
	Socijalno preduzetništvo kao odgovor na društvene probleme	16
	Socijalna preduzeća u Crnoj Gori	18
	Izazovi	22
	Hronologija strateških dokumenata koji prepoznaju socijalno preduzetništvo	23
06	Zaključci i preporuke	25
07	Literatura	27

Uvod

Socijalno ili društveno preduzetništvo, kao relativno nov koncept u Crnoj Gori, postaje sve važniji segment ideje o ekonomskom i društvenom razvoju.

Iako naučnici koji istražuju ovu oblast često navode da je definisati socijalno preduzetništvo izazovan zadatak¹, najjednostavnije pojašnjenje je da je *socijalno preduzetništvo oblik preduzetništva koji kombinuje stvaranje profita sa ostvarivanjem pozitivnih društvenih i ekoloških promjena*.

Socijalno preduzetništvo sve više dobija na značaju i prepoznaje se kao jedno od „zanimanja budućnosti“. No, i pored rastućeg značaja ovog koncepta i njegove prakse širom svijeta, treba konstatovati da njegova rasprostranjenost varira kako unutar, tako i između različitih regiona².

U Evropskoj uniji, socijalno preduzetništvo je sastavni dio koncepta socijalne, zelene i cirkularne

Socijalno preduzetništvo sve više dobija na značaju i prepoznaje se kao jedno od „zanimanja budućnosti“. No, i pored rastućeg značaja ovog koncepta i njegove prakse širom svijeta, treba konstatovati da njegova rasprostranjenost varira kako unutar, tako i između različitih regiona.

1 Martin, Roger L., and Sally Osberg. "Social Entrepreneurship: The Case for Definition." *Stanford Social Innovation Review* 5, no. 2 (2007).

2 United Nations. *Executive Summary of the World Youth Report: Youth Social Entrepreneurship and the 2030 Agenda*. n.d. <https://www.un.org/development/desa/youth/wp-content/uploads/sites/21/2020/05/WYR-2020-Executive-Summary-REV.pdf>.

ekonomije, koja teži održivom razvoju i većem stepenu društvene uključenosti građana. S druge strane, u Crnoj Gori je to još uvijek nedovoljno pozicioniran potencijal.

Ova studija ima za cilj da istraži trenutno stanje socijalnog preduzetništva u Crnoj Gori i uporedi ga sa upućujućim praksama iz Evropske unije. Kroz analizu relevantnih dokumenata i slučajeva, studija identifikuje ključne faktore uspjeha i izazove s kojima se suočavaju socijalna preduzeća. Akcenat je stavljen i na ulogu socijalnog preduzetništva u smanjenju nezapošljenosti mladih, odnosno na to kako se kroz promociju ovog koncepta, kao atraktivne karijerne opcije, mogu stvoriti bolji socioekonomski uslovi za mlade. Tako bi socijalno preduzetništvo postalo jedan od važnih pokretača ekonomskog rasta i društvenog razvoja države. Konačno, daju se preporuke usmjerene ka institucijama, preduzetnicima i poslodavcima radi unaprijeđenja uslova za razvoj socijalnog preduzetništva u Crnoj Gori.

U prvom dijelu objašnjavaju se osnovne definicije pojmova socijalnog preduzetništva, socijalne ekonomije i cirkularne ekonomije. Drugi dio je posvećen dobrim praksama iz evropskih zemalja, a koje mogu biti inspiracija za razvoj ovog koncepta u Crnoj Gori. Treći, odnosno centralni dio studije, fokusira se na aktuelno stanje kad je riječ o socijalnom preduzetništvu u crnogorskoj ekonomiji. Predstavljani su uspješni primjeri i analizirani modeli poslovanja koji su pokazali učinkovitost. Pored toga, razmatraju se i izazovi s kojima se suočavaju socijalna preduzeća u zemlji, kao i potencijalne prepreke za njihov dalji razvoj. Studija se zaokružuje nizom preporuka za relevantne aktere koji mogu donijeti promjene u ovoj oblasti.

O socijalnom preduzetništvu

U savremenom društvu, tradicionalni poslovni modeli suočavaju se s ozbiljnim izazovima, a etički pristup poslovanju postaje sve značajniji. Tako su brojni brendovi, firme i organizacije postali predmet bojkota kada su do javnosti došle informacije o njihovim praksama koje negativno utiču na životnu sredinu ili o *outsourcing*-u poslovanja u zemlje sa slabo regulisanim radnim uslovima i niskim platama. Na primjer, kompanija *Nike* je kritikovana zbog korišćenja fabrika, u zemljama poput Vijetnama, u kojima su radnici izloženi nehumanim uslovima i minimalnim platama. Takve kritike su naglasile potrebu za etičkim poslovanjem i popularizovale modele koji stavljaju društvenu misiju u prvi plan.

Takođe, rastući problemi koji nastaju uslijed globalnog zagrijavanja i klimatskih promjena primoravaju međunarodne organizacije i vlade zemalja širom svijeta da donose strategije, akcione planove i druge dokumente kojima se obavezuju da u budućnosti smanje negativan uticaj čovjeka i kompanija na životnu sredinu. Među najznačajnijim mjerama su smanjenje emisija ugljen-dioksida i drugih stakleničkih gasova kroz prelazak na obnovljive izvore energije, kao što su solarna i vjetroenergija, zatim podsticanje energetske efikasnosti. Osim toga, unaprijeđenje upravljanja otpadom je jedna od ključnih mjera, s obzirom da neadekvatno odlaganje otpada značajno utiče na zagađenje zemljišta, vazduha i vode. U tom kontekstu, jedan od drastičnih primjera je tzv. "*Veliko pacifičko ostrvo smeća*" (eng. *The Great Pacific Garbage Patch*), najveća okeanska zona akumuliranog otpada na svijetu, koji je, kako se procjenjuje, veličine tri Francuske.

Istovremeno, trend jačanja negativnog imidža kapitalizma primorava sve veći broj velikih kompanija i korporacija, kojima je interes da sačuvaju ili osnaže imidž kod ciljanih grupa, da pokušaju predstaviti svoj rad i/ili sopstvene proizvode kao društveno korisne, a socijalno preduzetništvo se nameće kao odgovor. Stoga i koriste različite metode i tehnike društveno odgovornog poslovanja i/ili odnosa sa javnošću³.

3 Nenezic, B. i Kalezic M. *Studija o socijalnom preduzetništvu u Crnoj Gori*. Juventas, 2016. https://juventas.me/wp-content/uploads/2020/03/SPEED-UP_-Studija-o-socijalnom-preduzetni%C5%A1tvu.pdf.

Smatra se da je koncept socijalnog preduzetništva nastao 1980. godine, kada je taj termin upotrijebio *Bil Drejton*, osnivač i izvršni direktor organizacije *Ashoka*⁴, koja danas pomaže najistaknutijim socijalnim preduzetnicima na globalnom nivou, analizira obrasce njihovih inovacija i okuplja svjetsku zajednicu⁵.

*No, principi socijalnog preduzetništva vijekovima usmjeravaju djelovanje filantropije*⁶. Na primjer, filantropske aktivnosti iz perioda industrijske revolucije, poput onih koje su sprovodili ličnosti kao što je *Endru Karnegi*, navode se kao preteče modernog socijalnog preduzetništva, jer su bile usmjerene na rješavanje društvenih problema.

Dalje, socijalno preduzetništvo se opisuje kao složen, višedimenzionalan konstrukt⁷, koji uključuje preduzetničko ponašanje usmjereno na ostvarivanje socijalne misije, prepoznavanje prilika za stvaranje društvene vrijednosti u moralno složenim situacijama, te donošenje ključnih odluka kroz inovativnost, proaktivnost i spremnost na rizik.

Socijalna preduzeća mogu imati različite pravne oblike (privatne kompanije sa ograničenom odgovornošću, zadruge, dobrovoljna udruženja, fondacije, volonterske organizacije ili humanitarne fondacije, itd)⁸. Uz sve različitosti imaju i nekoliko zajedničkih karakteristika:

- njihova primarna motivacija za komercijalne aktivnosti je doprinos društvenim ili ekološkim ciljevima, posebno u korist lokalne zajednice;

4 Thorpe, Devin. "Father of Social Entrepreneurship Says 'Society Is at a Profound Turning Point.'" *Forbes*, September 13, 2019. <https://www.forbes.com/sites/devinthorpe/2019/09/13/father-of-social-entrepreneurship-says-society-is-at-a-profound-turning-point/>.

5 Ashoka. *About*. n.d. <https://www.ashoka.org/en-us/about-ashoka>.

6 United Nations. *World Youth Report 2020: Youth Social Entrepreneurship and the 2030 Agenda*. United Nations, 2020. <https://doi.org/10.18356/248b499b-en>.

7 Sullivan Mort, Gillian Maree, Jay Weerawardena, and Kashonia Carnegie. "Social Entrepreneurship: Towards Conceptualisation." *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing* 8, no. 1 (February 2006): 76–88. <https://doi.org/10.1002/nvsm.202>.

8 Baker, Paul, Marta Kulesza, and Robert Pollock. *Social Economy and Social Enterprises: Observations from International Experience*. START technical assistance activities from the European Commission's Initiative for Coal Regions in Transition, October 2023.

- ljudi su im ispred profita i većinu svojih prihoda koriste za ostvarivanje društvenih ili ekoloških ciljeva, reinvestirajući u svoje poslovanje ili podržavajući druga socijalna preduzeća i inicijative koje imaju pozitivan uticaj na lokalnu zajednicu ili šire;
- primjenjuju metode organizacije poslovanja i/ili vlasništva koje se temelje na demokratskim ili participativnim principima, ili se fokusiraju na socijalnu pravdu.

OECD opisuje socijalno preduzetništvo i kao ono preduzetništvo čiji je osnovni cilj da rješava nužne društvene izazove i zadovolji društvene potrebe na inovativan način, služeći javnom interesu i zajedničkom dobru koji pokreću zajednicu naprijed.

Kako bi se ilustrovala raznolikost i domet socijalnih preduzeća širom svijeta, korisno se osvrnuti na konkretne primjere koji pokazuju kako ovi poslovni modeli funkcionišu u praksi. Njihove su inicijative često usmjerene ka ranjivim grupama kojima su neke od standardnih usluga teško dostupne.

Na primjer, indijska firma *Sevamob* koristi vještačku inteligenciju za brzu dijagnostiku i telezdravstvo. Na taj način, obezbjeđuje pristupačnu primarnu zdravstvenu njegu u nedovoljno razvijenim područjima nudeći brze dijagnostičke usluge i zdravstvenu zaštitu, čime se smanjuju troškovi u zdravstvu i do 50%⁹.

Neke druge adresiraju poljoprivredu, poput softverske kompanije *Farmerline* iz Gane, koja putem SMS-ova i glasovnih poruka daje informacije o vremenskim prognozama, cijenama na tržištu i novim poljoprivrednim tehnikama, a ima doseg od preko 200.000 poljoprivrednika u pet zemalja¹⁰.

Ovo su samo neki od brojnih primjera raznih preduzeća koja djeluju i rješavaju lokalne probleme u različitim oblastima. Moguće ih je pronaći u svim oblastima koje navodi i Kanadski vodič za socijalna preduzeća iz 2010:

rješavanje ekoloških problema: socijalna preduzeća koja se bave reciklažom, obrazovanjem, ekoturizmom uz tzv. *car-sharing* uslugu pružaju efikasne modele za suočavanje sa ključnim ekološkim izazovima;

9 *Sevamob. About Us. 2024.* <https://www.sevamob.com/gaon/about-us.jsp>.

10 *Farmerline. About Farmerline. 2024.* <https://farmerline.co/>.

podsticanje ekonomske revitalizacije: u određenim zajednicama, posebno onima pogođenim siromaštvom, socijalno preduzetništvo je važan faktor za ekonomsku diversifikaciju i razvoj;

smanjenje siromaštva: socijalna preduzeća se bore protiv siromaštva obezbjeđujući obuke, vještine, resurse i prilike za pristojne plate, izgradnju pristupačnih stambenih objekata i podršku za trajno "izvlačenje" osoba sa niskim primanjima iz siromaštva;

pružanje zdravstvene zaštite: u ruralnim sredinama, za imigrante, porodice s niskim primanjima i starije osobe, presudno je važna pristupačna i dostupna zdravstvena zaštita;

integracija imigranata: imigranti su dio mnogih zajednica, a socijalna preduzeća pomažu u njihovoj integraciji;

pružanje usluga i proizvoda zanemarenim grupama: socijalna preduzeća su efikasna u zadovoljenju osnovnih potreba najugroženijih dijelova zajednice;

razvoj društvenog i kulturnog kapitala: društveni i kulturni kapital su neizostavni elementi razvijenih zajednica, a mnoga socijalna preduzeća direktno se bave i ovim potrebama.¹¹

11 Enterprising Non-Profits. *The Canadian Social Enterprise Guide*. 2010. <https://ceric.ca/wp-content/uploads/2022/03/the-Canadian-Social-Enterprise-Guide-1.pdf>.

Uloga socijalnih preduzeća u razvoju socijalne i cirkularne ekonomije

Socijalna preduzeća su integralni dio ideje o socijalnoj ekonomiji. To je ekonomija koja nije vođena isključivo profitom, već je utemeljena na društvenim vrijednostima i održivom razvoju.

Evropska komisija definiše socijalnu ekonomiju kao ekonomiju koja obuhvata subjekte koji dijele zajedničke principe i karakteristike, i to:

- prvenstvo se daje ljudima, kao i društvenim i ekološkim ciljevima ispred profita;
- reinvestira se većina profita i viškova za aktivnosti u interesu članova/korisnika („kolektivni interes“) ili društva u cjelini („opšti interes“);
- zasniva se na demokratskom i/ili participativnom upravljanju.¹²

Pojedini autori dodaju da se socijalna ekonomija odnosi na poslovne aktivnosti koje, dok teže ekonomskoj održivosti, imaju i snažnu društvenu ili ekološku misiju, pri čemu socijalna preduzeća obično pružaju robu i usluge svojim članovima ili zajednici, uz ostvarivanje šireg društvenog interesa.¹³

12 European Commission. *Social Economy Definitions and Glossary*. n.d. Social Economy Gateway. https://social-economy-gateway.ec.europa.eu/about-social-economy/social-economy-definitions-and-glossary_en.

13 Baker, Paul, Marta Kulesza, and Robert Pollock. *Social Economy and Social Enterprises: Observations from International Experience*. START technical assistance activities from the European Commission's Initiative for Coal Regions in Transition, October 2023.

Pored socijalne ekonomije, u kontekstu socijalnih preduzeća, često se koristi i termin cirkularna ekonomija. Odnosi se na ekonomski sistem koji nastoji minimizirati korišćenje resursa, proizvodnju otpada, emisije i potrošnju energije tako što se materijalne i energetske petlje usporavaju, zatvaraju i sužavaju kroz strategije dizajniranja proizvoda i usluga za dugotrajnost, redovno održavanje, popravke, ponovnu upotrebu, obnavljanje, reciklažu i ponovnu proizvodnju, a čime se stvaraju održivi ciklusi koji smanjuju negativne uticaje na okolinu i maksimizuju učinkovitost resursa¹⁴.

Socijalna preduzeća, kao sastavni dio inovativnih i održivih ekonomskih sistema, doprinose ostvarenju ciljeva socijalne i cirkularne ekonomije. Takođe, stvaraju nova radna mjesta i omogućavaju neprofitnim organizacijama održivost usluga koje pružaju. Ukratko, socijalna preduzeća nude alternativu koja ne samo da stvara ekonomski profit, već i doprinosi društvenom razvoju i održivosti.

Mnogi mladi ljudi prepoznaju vrijednost ovog modela i sve više traže prilike koje ne uključuju samo finansijsku dobit, već i pozitivan uticaj na zajednicu. Socijalno preduzetništvo se, stoga, uklapa u širi okvir društveno odgovornog poslovanja, ali i odgovara na potrebe i aspiracije nove generacije koja teži promjenama.

¹⁴ Zero Waste Montenegro. *O Nama*. n.d. <https://zerowastemontenegro.me/cirkularna-ekonomija/>.

Socijalno preduzetništvo u Evropskoj uniji

Socijalno preduzetništvo u EU ima ključnu ulogu u ekonomskom i socijalnom životu, sa oko 2,8 miliona socijalnih preduzeća koja zapošljavaju oko 13,6 miliona ljudi, odnosno 6% ukupne radne snage¹⁵.

Iako su većinom u pitanju mikro, mala i srednja preduzeća, neka su dostigla međunarodni uspjeh, poput španske *Mondragon Grupe*, koja je sedma najveća industrijska grupa u zemlji, ili italijanske *CGM Grupe*, koja zapošljava 40.000 radnika.

Ciljne grupe socijalnih preduzeća u EU su različite:

- 65,9% se fokusira na specifične ranjive grupe,
- 61,6% se bavi širim društvenim potrebama,
- 27,3% saraduje sa nevladinim organizacijama,
- 8,4% se fokusira na ekološke aspekte (konkretnije biljke),
- 8,1% se odnosi na abiotske grupe (neživi ekološki faktori),
- 7,8% se bavi životinjama,
- 3,5% se fokusira na druge korisnike¹⁶.

15 European Commission. *Social Economy Definitions and Glossary*. n.d. Social Economy Gateway. https://social-economy-gateway.ec.europa.eu/about-social-economy/social-economy-definitions-and-glossary_en.

16 Duplain, W., K. Scharpe, T. Gazeley, T. Bennett, J. Mair, M. Raith, and N. Bosma. *The State of Social Enterprise in Europe - European Social Enterprise Monitor 2021-2022*. Euclid Network, 2022.

Socijalna preduzeća u evropskim zemljama funkcionišu u različitim pravnim formama, uključujući udruženja (Austrija, Hrvatska, Estonija, Francuska, Portugal, Švajcarska), društva sa ograničenom odgovornošću (Austrija, Danska, Francuska, Italija, Letonija), zadruge (Hrvatska, Mađarska, Poljska, Turska) i fondacije (Bugarska, Estonija, Poljska). Takođe, postoje inovativne *start-up* kompanije sa socijalnom misijom (Italija) i registrovane socijalne preduzetničke kompanije (Danska)¹⁷.

Istraživanje sprovedeno u okviru Evropskog monitora za socijalna preduzeća, ukazuje da 65% posmatranog uzorka smatra da socijalna preduzeća treba da imaju svoj pravni status, a koji kao takav još uvijek ne postoji u većini analiziranih zemalja.

Uspion ovog koncepta u EU rezultat je ulaganja i usmjeravanja politika ka toj oblasti. Od 1990. godine, u Evropskom parlamentu postoji grupa za socijalno preduzetništvo, koja doprinosi razvoju politika usmjerenih na podršku ovom sektoru. EU kontinuirano razvija povoljniji strateški i zakonodavni okvir za socijalno preduzetništvo uz fokus na inovacije i održivu ekonomiju. U EU je socijalno preduzetništvo prepoznato kao prioritetno područje, a podržava se i kroz Evropski socijalni fond (ESF). To prati i podrška Evropske komisije kroz Program za socijalnu promjenu i inovacije. Dodatno, Evropska komisija ima i Ekspertsku grupa za socijalnu ekonomiju i socijalna preduzeća (eng. skraćenica GECES), koja savjetuje EK u vezi sa javnim politikama koje utiču na socijalna preduzeća.

EU finansijski podržava i *Evropski monitor za socijalna preduzeća (ESEM)*, nastao 2020. godine sa ciljem da prikupi podatke o socijalnim preduzećima širom EU i susjedstva te informiše donosiocel odluka u vladama, civilnom društvu i ekonomiji.

Takođe, organizacije kao što su ENSIE (*European Network of Social Integration Enterprises*) i CECOP (*European Confederation of Industrial and Service Cooperatives*) su veoma važne u umrežavanju socijalnih preduzeća i promociji njihovog doprinosa inkluziji, zapošljavanju i ekonomskom rastu.

Ovo sve upućuje na zaključak da socijalno preduzetništvo u EU predstavlja značajan faktor u ekonomskom razvoju i socijalnoj koheziji, pri čemu njegov dalji rast zavisi od političke i strateške podrške za jačanje kapaciteta ovih preduzeća u pružanju odgovora na društvene izazove.

¹⁷ *Ibidem*.

Socijalno preduzetništvo u Crnoj Gori

Ovaj dio studije se fokusira na potencijal, trenutno stanje, izazove i pravni status socijalnih preduzeća u Crnoj Gori.

Socijalno preduzetništvo kao odgovor na društvene probleme

Socijalno preduzetništvo, iako sve popularnije među mladima, nije dovoljno razvijen koncept u Crnoj Gori, na što utiče i nedostatak institucionalne podrške i pravnog okvira.

Stoga je važno osvijetliti ne samo mogućnosti koje socijalno preduzetništvo nudi, već i značajnu ulogu koju može imati u rješavanju brojnih izazova, kao i posljedični doprinos koji može dati održivom razvoju Crne Gore. Kroz jačanje socijalnog preduzetništva mogu se dobiti konkretne i dugoročne koristi po društvo, od ekonomske inkluzije, preko odgovora na visoku nezapošljenost mladih i marginalizovanih grupa, strukturne socioekonomske probleme i regionalne nejednakosti, do razvijenije društvene solidarnosti.

Mnogi izvještaji potvrđuju ranjivost crnogorske ekonomije zbog pretjerane oslonjenosti na jednu granu – turizam. Izvještaj Evropske komisije za Crnu Goru za 2023. godinu konstatuje da je situacija na tržištu rada poboljšana, ali da i dalje postoje strukturni problemi, poput velikih regionalnih i rodni razlika, sive ekonomije i visoke stope nezapošljenosti mladih, kao i dugotrajne nezapošljenosti¹⁸.

Podaci Monstata ukazuju da je stopa nezapošljenosti u 2022. godini bila 3,6% u primorskim opštinama, a istovremeno 11,6% i 34,1%, u centralnim i sjevernim dijelovima

18 Evropska komisija. *Izvještaj Evropske komisije za Crnu Goru za 2023. godinu*. 2023. <https://www.gov.me/dokumenta/a6fab7b6-9e4b-429b-9e65-a71bbc956d21>.

zemlje. Statistika Monstata¹⁹ upućuje i da su mladi grupa s najvišim rizikom od pada u siromaštvo. Dodatno, 23,2% mladih starosti između 14 i 29. godina u 2022. godini pripadalo je grupi *NEET*²⁰.

Istraživanja javnog mnjenja u Crnoj Gori kontinuirano pokazuju da javnost većinski pozicionira socioekonomska pitanja i nezapošljenost kao najvažnije probleme u zemlji, iako ih donosioci odluka tako ne pozicioniraju²¹. Zabrinutost je prisutna i kod mladih – 43,9% mladih navodi da je nezapošljenost najveći ili izražen problem u državi, dok istovremeno 42,1% njih kao najveći problem vidi porast broja siromašnih²². Uslijed navedenog, značajan broj mladih (37,9%) izražava želju da napusti Crnu Goru.²³ Ovi podaci naglašavaju potrebu adekvatnog adresiranja socioekonomskih izazova i jačanja Crne Gore kao održive zajednice u kojoj njeni mladi žele graditi svoju budućnost²⁴.

Brojni indikatori upućuju da socijalno preduzetništvo ima potencijal da bude značajan činilac crnogorske ekonomije. Naime, socijalna preduzeća su uglavnom manjeg obima, što je komplementarno sa ekonomskom strukturom Crne Gore. U 2023. godini,

19 Monstat. *Statistički godišnjak 2023*. 2023. Monstat.

20 *NEET* - not in employment, education or training (udio mladih koji ne rade, nijesu u sistemu obrazovanja ili obuke)

21 Centar za građansko obrazovanje (CGO), *CG puls opominje na otuđenost političara od baze i loše trendove*, 2021. <https://cgo-cce.org/2021/10/25/cg-puls-opominje-na-otudenost-politicara-od-baze-i-lose-trendove/>.

22 Mirković, Nikola., Obradović, Nikola., Četković, Željka., Đukanović, Petar. *Mladi između marginalizacije, radikalizacije i potencijala*. Centar za građansko obrazovanje (CGO). 2023. <https://media.cgo-cce.org/2023/08/Mladi-izmedju-marginalizacije-radikalizacije-i-potencijala-ON-LINE-IZDANJE.pdf>.

23 *Ibidem*

24 Ostojić, V. "In Terms of Living Conditions, How Far Is Montenegro from the EU? A Look at Poverty, Wages and Unemployment." *European Western Balkans*, September 25, 2024. <https://europeanwesternbalkans.com/2024/09/25/in-terms-of-living-conditions-how-far-is-montenegro-from-the-eu-a-look-at-poverty-wages-and-unemployment/>.

mikro preduzeća u Crnoj Gori činila su 93% svih preduzeća u državi²⁵.

Imajući u vidu da socijalna preduzeća zapošljavaju marginalizovane grupe te pružaju korisne servise društvu, taj potencijal može odgovoriti i na problem socijalne isključenosti sa kojom se Crna Gora suočava. Prema zvaničnim podacima za 2023. godinu, stopa stanovništva koji žive u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti je 31%, odnosno skoro svaki treći stanovnik²⁶. Ova kategorija uključuje osobe sa invaliditetom, osobe starije od 50 godina, mlade sa niskim obrazovnim kvalifikacijama, mlade majke s djecom, radnike iz ruralnih sredina, te marginalizovane grupe poput bivših zatvorenika, beskućnika, migranata i radnika sa niskim primanjima²⁷, a njih povezuju i sužene mogućnosti za zapošljavanje na tržištu rada.

U tom dijelu, socijalna preduzeća mogu dopuniti rad drugih aktera, počev od institucija koje se bave socijalnim radom i zapošljavanjem, u rješavanju problema socijalne isključenosti ovih grupa. Njihov doprinos može uključiti pružanje osnovnih usluga (npr. socijalna zaštita, obrazovanje, voda i struja) i stvaranje dodatnih prilika za zapošljavanje. Razvoj socijalnih preduzeća u Crnoj Gori bi tako omogućio da interesi različitih društvenih grupa budu adresirani, a što doprinosi ukupnoj demokratizaciji sistema.

Socijalna preduzeća u Crnoj Gori

Socijalna preduzeća danas u Crnoj Gori funkcionišu kao udruženja, zadruge, društva sa ograničenom odgovornošću i "zaštitne radionice"²⁸. Mali broj nevladinih

25 Privredna komora Crne Gore. *Analiza poslovanja crnogorske privrede u 2023. godini*. 2023. <https://komora.me/wp-content/uploads/2023/12/cg-privreda-2023-3.pdf>.

26 Monstat. *Anketa o dohotku i uslovima života*. (EU-SILC). 2024.

27 Borzaga, Carlo, Gianluca Galera, and Rafael Nogales, eds. *Social Enterprise: A New Model for Poverty Reduction and Employment Generation*. United Nations Development Programme (UNDP) and EMES European Research Network, 2008.

28 Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom (*Službeni list CG*", br. 49/2008, 73/2010, 39/2011 i 55/2016) definiše zaštitnu radionicu kao poseban vid organizacije koja zapošljava lica sa invaliditetom, i to najmanje 51% lica sa invaliditetom od ukupnog broja zapošljenih.

organizacija pokušava da pozicionira pitanje socijalnih preduzeća na društvenu agendu, poput Centra za razvoj nevladinih organizacija (CRNVO), Centra za omladinsku edukaciju (COE) ili Unije mladih preduzetnika Crne Gore (UMPCG).

Među projektima u ovoj oblasti, u posljednjem periodu, ističe se i *Social Impact Award (SIA)*, najveći evropski program podrške socijalnom preduzetništvu mladih, koji je 2009. godine pokrenuo *Impact Hub Vienna*, u partnerstvu sa *Erste fondacijom* i *Univerzitetom za biznis i ekonomiju u Beču*²⁹, a koji u Crnoj Gori od 2022. godine sprovodi Centar za omladinsku edukaciju. Fokus mu je na kreiranju jednakih mogućnosti za sve mlade u zemlji. U 2022. godini, održano je više od 40 različitih obuka i radionica u 15 opština, što je generisalo uključeno preko 1.000 mladih ljudi i 50 eksperata iz raznih oblasti, rezultirajući sa 33 preduzetničke ideje³⁰. Ovaj projekat je uspio da iznjedri primjere socijalnog preduzetništva poput *Igraj.me* i *Komunumo*, koji su bili finalistii za *Social Impact Award* te godine.

U Crnoj Gori ne postoji "popis" ovakvih preduzeća, a mapa socijalnih preduzeća³¹ prepoznala je neka:

- **Seļjak.me** - crnogorsko digitalno selo čija je misija olakšati međusobno povezivanje poljoprivrednika, kao i sa krajnjim potrošačima. Cilj je podrška poljoprivrednicima, unaprijeđenje prodaje domaćih proizvoda, čime se doprinosi zdravlju i kvalitetnom načinu života svih članova društva;
- **Igraj.me** - socijalno preduzeće koje vodi tim mladih preduzetnica iz Pljevalja. Fokusiraju se na proizvodnju edukativnih društvenih igara koje promovišu istoriju i kulturu Crne Gore, a prilagođene su našem i engleskom jeziku i namijenjene različitim uzrastima. Imaju za cilj podsticanje učenja na zabavan način, čime doprinose očuvanju kulturne baštine i podizanju svijesti o istoriji među mladima i odraslima;
- **OSnovčić** - mobilna aplikacija koja se fokusira na izgradnju finansijske pismenosti djece, čime doprinosi većoj društvenoj odgovornosti. Kroz zabavne igre uče djecu

29 Social Impact Award Montenegro. *O Nama*. n.d. <https://montenegro.socialimpactaward.net/>.

30 Vlada Crne Gore. "Otvorene prijave za SIA program: Prve edukativne radionice za mlade od 27. marta." 2023. <https://www.gov.me/clanak/otvorene-prijave-za-sia-program-prve-edukativne-radionice-za-mlade-od-27-marta>.

31 Mapa socijalnih preduzeća. n.d. <https://www.socialenterprisesmap.org/>.

o finansijskim terminima koji su im do tada bili nepoznati, čime im ova aplikacija pomaže da nauče kako da bolje upravljaju novcem;

- **NVO Bioinformatika** - fokusira se na pružanje obrazovnog sadržaja iz bioinformatike i nauke mladim studentima, sa akcentom na žene u nauci;
- **Komunumo** - digitalna platforma koja adresira izazove migracija i socijalne inkluzije i pruža migrantima alat za integraciju i profesionalni razvoj u zemljama u koje su migrirali. Platforma omogućava učenje jezika zemlje domaćina putem web aplikacije, uz mogućnost ocjenjivanja nivoa stečenog znanja jezika. Pored toga, nudi bazu podataka o migrantima koja uključuje informacije o njihovom obrazovanju i radnom iskustvu, s ciljem poboljšanja njihovih šansi za zapošljavanje;
- **NVO Paradigma** – nevladina organizacija koja se bavi edukacijom opšte populacije o održivom razvoju, zagovaranjem održivog razvoja i pomaganjem socijalno ugroženim porodicama;
- **NVO Srećne šapice** - bavi se brigom o kućnim ljubimcima i pomaže napuštenim životinjama, ali pruža usluge čuvanja ljubimaca, transport ljubimaca, veterinarsku pomoć, salon za njegu i edukaciju o životinjama;
- **Naša ID kartica** - osnovani 2009. godine u Herceg Novom, bave se digitalnim štampanjem. Vodi ga NVO Nova šansa u Novom s ciljem zapošljavanja i osposobljavanja mladih osoba sa razvojnim poteškoćama.

Strategija razvoja NVO u Crnoj Gori 2014–2016 prepoznala je dva socijalna preduzeća - zanatsku zadrugu **Rukatnice**, koja je djelovala u okviru NVO SOS iz Nikšića, a bavila se krojačkim i frizerskim zanatom i zapošljavala žene romske nacionalnosti, kao i **Novu šansu** iz Herceg Novog, preduzeće za zapošljavanje lica sa invaliditetom³².

Izveštaj o socijalnim preduzećima u Crnoj Gori³³ mapira i tri socijalna preduzeća koja je

32 Vlada Crne Gore. *Strategija razvoja NVO u Crnoj Gori 2014-2016*. 2013. <https://www.gov.me/dokumenta/8b369aa2-5e7b-451b-93ca-8e8dd976f7d7>.

33 European Commission. *Social enterprises and their ecosystems in Europe. Country fiche: Montenegro*. 2018. Author: Anto Janković. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

osnovala humanitarna organizacije **Caritas Bar**, s ciljem pružanja obuke i zapošljenja osobama sa invaliditetom. Ova preduzeća, koja se nalaze u opštinama Bar i Berane, uključuju usluge pranja (**Mondo Bianco**), digitalno štampanje (**SCRIPT**) i proizvodnju igračaka i suvenira (**MOST**), te pružaju radne mogućnosti i socijalnu inkluziju za ranjive grupe. Dalje se navodi i udruženje **Zračak nade** koje se fokusira na inkluziju djece sa invaliditetom. Oni su 2012. godine pokrenuli uslugu digitalnog štampanja na kojoj su radila lica sa invaliditetom, da bi zbog administrativnih prepreka i nedostatka sredstava prestali sa tom aktivnošću. Ponovo su je obnovili 2016. godine, kada su zvanično registrovali tu ekonomsku aktivnost i počeli primati subvencije od Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, da bi 2017. godine ostvarili prihod od preko 7.500 EUR. Dalje, navedena je i ženska zadruga **Crveno zlato**, koju je osnovala NVO Otvoreni centar Bona Fide, sa fokusom na podršku ženama žrtvama nasilja i dugoročno nezapošljenim ženama u opštini Pljevlja. U ovom izvještaju se procjenjuje da je u 2018. godini u Crnoj Gori postojalo oko 150 socijalnih preduzeća, uglavnom udruženja sa registrovanim ekonomskim aktivnostima, pri čemu se oko 50 njih trajno bavi ekonomskom aktivnošću, uz procjenu prometa od 200.000 do 250.000 EUR³⁴.

Iz ovog se može zaključiti da u Crnoj Gori nevladine organizacije uglavnom preuzimaju ulogu socijalnih preduzeća, zapošljavajući marginalizovane i ranjive grupe i adresirajući njihove probleme. Međutim, često im nedostaje ključna komponenta koja bi ih zaista učinila socijalnim preduzećima - mogućnost da pružaju usluge ili proizvode putem kojih bi generisali profit. Umjesto toga, većina njih se finansira često iz donacija. Nasuprot tome, određene nevladine organizacije su osnovala svoja socijalna preduzeća koja samostalno posluju, pri čemu te nevladine organizacije ostaju njihovi vlasnici. Druga opcija je da nevladine organizacije registruju ekonomsku aktivnost. Zakon o nevladinim organizacijama³⁵ omogućava nevladinim organizacijama da se bave ekonomskom aktivnošću uz obavezu da registruju svoje poslovanje u Centralnom registru poslovnih subjekata (CRPS), pri čemu je njihova ekonomska aktivnost ograničena na godišnje prihode od 4.000 EUR ili 20% od ukupnog godišnjeg prihoda u prethodnoj kalendarskoj godini.

34 *Ibidem*.

35 Službeni list Crne Gore, br. 39/11, 37/17. <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon-o-nevladinim-organizacijama.html>.

Izazovi

Socijalno preduzetništvo nije zakonski regulisano kao takvo u Crnoj Gori, što dodatno komplikuje proces osnivanja ovakvih preduzeća.

Prije više od deceniju, postojala je inicijativa da se takav zakon usvoji, ali to nije efektivirano. Naime, formirana je radna grupa od predstavnika nadležnih ministarstava, reprezentativnih sindikata, poslodavaca i nevladinih organizacija za izradu *Zakona o socijalnom preduzetništvu 2012.* godine. Radna grupa je pripremila *Predlog zakona o socijalnom preduzetništvu*, kojim bi se stvorio opšti pravni okvir za dalji razvoj socijalnog preduzetništva u Crnoj Gori. Ministarstvo finansija dalo je mišljenje da se predviđenim konceptom predloženog propisa, teško mogu proizvesti pozitivni krajnji efekti u okviru socijalne politike, ali i cjelokupnog ekonomskog ambijenta, kao i da fokus mjera nije usmjeren prema kategorijama teško zapošljivih lica, i od te se inicijative odustalo³⁶.

Stoga, danas socijalna preduzeća mogu da djeluju u Crnoj Gori u skladu sa: Zakonom o nevladinim organizacijama, Zakonom o privrednim društvima, Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom i Zakonom o koperativama, a najčešći pravni oblik poslovanja socijalnih preduzeća pored NVO jeste društvo sa ograničenom odgovornošću - "DOO"³⁷.

Nevladine organizacije kojima je ova tema jedan od fokusa kontinuirano pozivaju nadležne institucije da se donese Zakona o socijalnom preduzetništvu³⁸, što bi olakšalo promociju i razvoj ovog koncepta, a samim tim bi značajno olakšao mladima i drugim zainteresovanim licima da svoje ideje razvijaju i realizuju i u ovom formatu.

36 Vlada Crne Gore. *Mišljenje Ministarstva finansija na Prijedlog Zakona o socijalnom preduzetništvu. 2012.* <https://media.gov.me/media/gov/2024/mif/2012/zakoni-2012-95/predlog-zakona-o-socijalnom-preduzetnistvu.pdf>.

37 Vlada Crne Gore. *Strategija razvoja mikro malih i srednjih preduzeća za period 2018-2022.* 2018.

38 Vijesti. "Socijalno preduzetništvo u povoju: za svoj džep, ali i društvo u cjelini." *Vijesti*, 2022. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/613672/socijalno-preduzetnistvo-u-povoju-za-svoj-dzep-ali-i-drustvo-u-cjelini>.

Hronologija strateških dokumenata koji prepoznaju socijalno preduzetništvo

U **Nacionalnoj strategiji zapošljavanja i ljudskih resursa (2012- 2015) Vlade Crne Gore** ističe se važnost socijalnog preduzetništva kao koncepta koji može doprinjeti otvaranju alternativnih novih radnih mjesta i to posebno za one koji su pripadnici najranjivijih grupa stanovništva. Navodi se i da socijalno preduzetništvo pomaže u smanjenju siromaštva, kao alternativno i inovativno sredstvo za promovisanje socijalne inkluzije i aktivaciju najranjivijih grupa stanovništva³⁹.

U okviru **Strategije razvoja NVO u Crnoj Gori 2014–2016** pominje se da je potreban razvoj informativno-edukativne kampanje o socijalnom preduzetništvu, kao i da je važno podsticati uključivanje NVO iz oblasti socijalnog preduzetništva u evropske mreže, poput ENSIE i CECOP, te razmjena iskustava iz regiona, posebno iz zemalja poput Slovenije i Srbije koje su već donijele ili pripremaju zakonski okvir o socijalnom preduzetništvu⁴⁰.

Društveno preduzetništvo je prepoznato i u **Nacionalnoj strategiji održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine** kao ključan element socijalne inkluzije i ekonomske integracije marginalizovanih grupa. Ocjenjuje se da, iako privatni sektor pokazuje određene pozitivne primjere, ostaje potreba da se jača njegova uloga u postizanju ciljeva održivosti, posebno kroz projekte zelenog preduzetništva i unaprijeđenje održive potrošnje i proizvodnje. Strategija poziva na podsticanje čistih tehnologija i cirkularne ekonomije, a društveno preduzetništvo se ističe kao važan faktor u ovim procesima⁴¹.

Strategija razvoja mikro malih i srednjih preduzeća za period 2018–2022 pominje da su socijalna preduzeća važno područje za promociju socijalne inkluzije i socio-ekonomskog razvoja i smanjenja siromaštva. Prepoznaje da u Crnoj Gori ne postoji

39 Vlada Crne Gore. *Nacionalna strategija zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa 2012–2015*. 2012. <https://www.gov.me/clanak/111188--nacionalna-strategija-zaposljavanja-i-razvoja-ljudskih-resur-sa-2012-2015>.

40 Vlada Crne Gore. *Strategija razvoja NVO u Crnoj Gori 2014–2016*. 2013. <https://www.gov.me/dokumenta/8b369aa2-5e7b-451b-93ca-8e8dd976f7d7>.

41 Vlada Crne Gore. *Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine*. 2016. <https://www.gov.me/clanak/nacionalna-strategija-odrzivog-razvoja-do-2030-godine>.

posebna mreža za podršku razvoju socijalnog preduzetništva osim mreže nevladinih organizacija. U procesu afirmacije i podsticanja socijalnog preduzetništva potrebno je stvoriti jako partnerstvo vladinog i nevladinog sektora.⁴²

Socijalno preduzetništvo se pominje i u **Strategiji razvoja ženskog preduzetništva Crne Gore 2021-2024**, koju je pripremlilo Ministarstvo ekonomskog razvoja 2021. godine, uz ocjenu da treba obezbijediti podršku za samozapošljavanje i razvoj socijalnog preduzetništva žena iz osjetljivih kategorija (žene s invaliditetom, starije žene, Romkinje, samohrane majke, žrtve nasilja...)⁴³.

Strategija saradnje organa državne uprave i nevladinih organizacija 2022-2026 konstatuje da su socijalno preduzetništvo i filantropija oblasti u kojima je i dalje potrebna veća promocija potencijala funkcionalnih, oprobanih modela djelovanja, ne samo kada je u pitanju njihov značaj za održivost nevladinih organizacija, već i za ukupnu dobrobit društva. Navodi se i da postoji prostor za druge vidove podrške nevladinim organizacijama koje se bave volontiranjem, socijalnim preduzetništvom i filantropijom⁴⁴, ali ne pominju konkretna socijalna preduzeća koja postoje u Crnoj Gori.

Iako se socijalno preduzetništvo pominje u različitim strateškim dokumentima u Crnoj Gori, i to kao bitan element za rješavanje ekonomskih i socijalnih izazova, posebno u pogledu zapošljavanja ranjivih grupa, izostaje dublja analiza ovog koncepta, kao i prepoznavanje neophodnosti donošenja Zakona o socijalnom preduzetništvu, odnosno zakonskog okvira za njegov dalji razvoj i institucionalizaciju. Bez zakonskog okvira, ovaj sektor nema formalnu podršku koja bi mu omogućila učinkovitost u društvu, čime se funkcionalno ograničava.

42 Vlada Crne Gore. *Strategija razvoja mikro malih i srednjih preduzeća za period 2018-2022*. 2018. <https://biznis-api.gov.me/media/files/1648105682-strategija-razvoja-mmstp-2018-2022.pdf>.

43 Ministarstvo ekonomskog razvoja. *Strategija razvoja ženskog preduzetništva Crne Gore 2021-2024*. 2021. <https://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2022/02/predlog-strategije-razvoja-zenskog-preduzetnistva-crne-gore-2021-2024-s-predlogom-akcionog-plana-za-sprovođenje-strategije-za-period-2021-2022-godina-i-izvjestajem-sa-javne-rasprave-1.pdf>.

44 Vlada Crne Gore. *Strategija saradnje organa državne uprave i nevladinih organizacija 2022-2026*. 2022. <https://www.gov.me/dokumenta/cc6fef07-782f-4b78-8b15-fa851ccc3abf>.

Zaključci i preporuke

Socijalno preduzetništvo u Crnoj Gori, iako još uvijek nedovoljno istražena oblast, nudi značajne mogućnosti za ekonomski i društveni razvoj.

Uzimajući u obzir uspješne primjere iz zemalja Evropske unije i regiona, Crna Gora može i mora razviti i primijeniti politike koje će stimulisati ovaj oblik poslovanja.

U tom pravcu, tri su ključne politike koje bi osigurale održiv razvoj socijalnog preduzetništva:

1. Uspostavljanje godišnjeg statističkog monitoringa

Dobre i održive politike donose se na osnovu prethodno obavljenog istraživanja, odnosno prikupljenih podataka o stanju i činjenicama. Stoga je neophodno vođenje statistike o socijalnim preduzećima u Crnoj Gori na godišnjem nivou, kako bi donosioci odluka i eksperti iz ove oblasti mogli dalje adekvatno planirati. Ključno je da se vođenje statistike uvede kao zakonska obaveza, kako ne bi dolazilo do odlaganja ili odustajanja od tog procesa. U tom kontekstu, Crna Gora može da pristupi *Evropskom monitoru socijalnih preduzeća*, koji pored zemalja EU, uključuje i zemlje poput Srbije, Turske i Velike Britanije. Na taj način bi mogla da preuzme već razvijenu metodologiju po kojoj bi vodila ovu statistiku. Sve ovo bi omogućilo prikupljanje relevantnih podataka neophodnih za razvijanje i primjenu učinkovitih politika u ovoj oblasti, uz poređenje sa drugim zemljama koje učestvuju u ovom programu.

2. Usvajanje Zakona o socijalnom preduzetništvu

Crna Gora mora uspostaviti regulatorni okvir koji prepoznaje socijalno preduzetništvo kao poseban oblik ostvarivanja profita i poslovanja. Ovaj okvir treba da pruži pravnu sigurnost ovakvom vidu poslovanja, uključujući jasne definicije, svrhe i načine funkcionisanja socijalnih preduzeća. Na primjer, u susjednoj Srbiji, Zakon o socijalnom preduzetništvu usvojen je početkom 2022. godine, čime je postavljen okvir za podršku razvoju ovog sektora.

3. Realizacija finansijskih mehanizama podrške

Mladi su ključna ciljna grupa socijalnog preduzetništva, kao oni koji najčešće donose preduzetničke kvalitete poput kreativnosti, inovativnosti i proaktivnosti. No, njihovo ograničeno iskustvo, nedostatak resursa i finansijske podrške, s druge strane, često im otežavaju put ka uspjehu. Zato je neophodna i konkretna finansijska podrška kroz različite fondove i programe. Konkretno, preporučuje se da se novoformiranim socijalnim preduzećima obezbijedi podrška u pokrivanju fiksnih troškova u prvih nekoliko godina poslovanja. To može uključivati finansiranje troškova izrade web sajtova, dizajna, hostinga i domena, kao i troškove vezane za razvoj marketinških strategija. Takva intervencija bi olakšala početak njihovog poslovanja, pozicionirala ih u *online* prostoru i time omogućila pristup određenoj zajednici i tržištu, te ukupnu afirmaciju koncepta socijalnog preduzeća.

Literatura

1. Ashoka. *About*. n.d. <https://www.ashoka.org/en-us/about-ashoka>.
2. Baker, Paul, Marta Kulesza, and Robert Pollock. *Social Economy and Social Enterprises: Observations from International Experience*. START technical assistance activities from the European Commission's Initiative for Coal Regions in Transition, October 2023. <https://energy.ec.europa.eu/system/files/2023-11/Social%20Economy%20and%20Social%20Enterprises%20-%20%20START%20Technical%20assistance.pdf>
3. Borzaga, Carlo, Gianluca Galera, and Rafael Nogales, eds. *Social Enterprise: A New Model for Poverty Reduction and Employment Generation*. United Nations Development Programme (UNDP) and EMES European Research Network, 2008.
4. Centar za građansko obrazovanje (CGO), *CG puls opominje na otuđenost političara od baze i loše trendove*, 2021. <https://cgo-cce.org/2021/10/25/cg-puls-opominje-na-otudenost-politicara-od-baze-i-lose-trendove/>.
5. Duplain, W., Scharpe, K., Gazeley, T., Bennett, T., Mair, J., Raith, M., Bosma, N. (2022). "The State of Social Enterprise in Europe - European Social Enterprise Monitor 2021-2022". Euclid Network.
6. Enterprising Non-Profits. *The Canadian Social Enterprise Guide*. 2010. <https://ceric.ca/wp-content/uploads/2022/03/the-Canadian-Social-Enterprise-Guide-1.pdf>.
7. European Commission. *Social enterprises and their ecosystems in Europe. Country fiche: Montenegro*. 2018. Author: Anto Janković. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
8. Evropska komisija. *Izveštaj Evropske komisije za Crnu Goru za 2023. godinu*. 2023. <https://www.gov.me/dokumenta/a6fab7b6-9e4b-429b-9e65-a71b-bc956d21>.
9. Farmerline. *About Farmerline*. 2024. <https://farmerline.co/>.

10. Mapa socijalnih preduzeća. n.d. <https://www.socialenterprisesmap.org/>.
11. Martin, Roger L., and Sally Osberg. "Social Entrepreneurship: The Case for Definition." *Stanford Social Innovation Review* 5, no. 2 (2007)
12. Ministarstvo ekonomskog razvoja. *Strategija razvoja ženskog preduzetništva Crne Gore 2021-2024*. 2021. <https://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2022/02/predlog-strategije-razvoja-zenskog-preduzetnistva-crne-gore-2021-2024-s-predlogom-akcionog-plana-za-sprovođenje-strategije-za-period-2021-2022-godina-i-izvjestajem-sa-javne-rasprave-1.pdf>.
13. Mirković, Nikola, Obradović, Nikola, Četković, Željka, Đukanović, Petar. *Mladi između marginalizacije, radikalizacije i potencijala*. Centar za građansko obrazovanje (CGO). <https://media.cgo-cce.org/2023/08/Mladi-između-marginalizacije-radikalizacije-i-potencijala-ONLINE-IZDANJE.pdf>.
14. Monstat. *Anketa o dohotku i uslovima života 2023 (EU SILC)*. 2024. Monstat.
15. Monstat. *Statistički godišnjak 2023*. 2023. Monstat.
16. Nenezić, B., i Kalezić M... *Studija o socijalnom preduzetništvu u Crnoj Gori*. Juventas, 2016. https://juventas.me/wp-content/uploads/2020/03/SPEED-UP_-Studija-o-socijalnom-preduzetni%C5%A1tvu.pdf.
17. Ostojić, V. "In Terms of Living Conditions, How Far Is Montenegro from the EU? A Look at Poverty, Wages and Unemployment." *European Western Balkans*, September 25, 2024. <https://europeanwesternbalkans.com/2024/09/25/in-terms-of-living-conditions-how-far-is-montenegro-from-the-eu-a-look-at-poverty-wages-and-unemployment/>.
18. Privredna komora Crne Gore. *Analiza poslovanja crnogorske privrede u 2023. godini*. 2023. <https://komora.me/wp-content/uploads/2023/12/cg-privreda-2023-3.pdf>.
19. Sevamob. *About Us*. 2024. <https://www.sevamob.com/gaon/about-us.jsp>.
20. Social Impact Award Montenegro. *O Nama*. n.d. <https://montenegro.socialimpactaward.net/>.
21. Sullivan Mort, Gillian Maree, Jay Weerawardena, and Kashonia Carnegie.

- "Social Entrepreneurship: Towards Conceptualisation." *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing* 8, no. 1 (February 2003): 76–88. <https://doi.org/10.1002/nvsm.202>.
22. Thorpe, Devin. "Father of Social Entrepreneurship Says 'Society Is at a Profound Turning Point.'" *Forbes*, 13 September 2019. <https://www.forbes.com/sites/devinthorpe/2019/09/13/father-of-social-entrepreneurship-says-society-is-at-a-profound-turning-point/>.
 23. Ujedinjene Nacije. *Executive Summary of the World Youth Report: Youth Social Entrepreneurship and the 2030 Agenda*. n.d. <https://www.un.org/development/desa/youth/wp-content/uploads/sites/21/2020/05/WYR-2020-Executive-Summary-REV.pdf>
 24. United Nations. *World Youth Report 2020: Youth Social Entrepreneurship and the 2030 Agenda*. United Nations, 2020. <https://doi.org/10.18356/248b499b-en>.
 25. Vijesti. "Socijalno preduzetništvo u povoju: za svoj džep, ali i društvo u cjelini." *Vijesti*, 2022. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/613672/socijalno-preduzetnistvo-u-povoju-za-svoj-dzep-ali-i-drustvo-u-cjelini>.
 26. Vlada Crne Gore. "Otvorene prijave za SIA program: Prve edukativne radionice za mlade od 27. marta." 2023. <https://www.gov.me/clanak/otvorene-prijave-za-sia-program-prve-edukativne-radionice-za-mlade-od-27-marta>.
 27. Vlada Crne Gore. *Mišljenje Ministarstva finansija na Prijedlog Zakona o socijalnom preduzetništvu*. 2012. <https://media.gov.me/media/gov/2024/mif/2012/zakoni-2012-95/predlog-zakona-o-socijalnom-preduzetnistvu.pdf>.
 28. Vlada Crne Gore. *Nacionalna Strategija održivog razvoja do 2030. godine*. 2016. <https://www.gov.me/clanak/nacionalna-strategija-odrzivog-razvoja-do-2030-godine>.
 29. Vlada Crne Gore. *Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa 2012–2015*. 2012. <https://www.gov.me/clanak/111188--nacionalna-strategija-zaposljavanja-i-razvoja-ljudskih-resursa-2012-2015>.
 30. Vlada Crne Gore. *Predlog za izmjenu Programa rada Vlade Crne Gore za 2013. godinu u dijelu nadležnosti Ministarstva rada i socijalnog staranja (za Verifi-*

- kaciju). 2013. <https://www.gov.me/dokumenta/19986b5c-d481-4d04-ae97-607dc31a90eb>.
31. Vlada Crne Gore. *Strategija razvoja mikro malih i srednjih preduzeća za Period 2018-2022*. 2018. <https://biznis-api.gov.me/media/files/1648105682-strategija-razvoja-mm-sp-2018-2022.pdf>.
 32. Vlada Crne Gore. *Strategija razvoja NVO u Crnoj Gori 2014-2016*. 2013. <https://www.gov.me/dokumenta/8b369aa2-5e7b-451b-93ca-8e8dd976f7d7>.
 33. Vlada Crne Gore. *Strategija saradnje organa državne uprave i nevladinih organizacija 2022-2026*. 2022. <https://www.gov.me/dokumenta/cc6fef07-782f-4b78-8b15-fa851ccc3abf>.
 34. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom. "Službenom listu CG", br. 49/2008, 73/2010, 39/2011 i 55/2016.
 35. Zakon o nevladinim organizacijama. Službeni list Crne Gore, br. 39/11, 37/17. <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon-o-nevladinim-organizacijama.html>.
 36. Zero Waste Montenegro. O Nama. n.d. <https://zerowastemontenegro.me/cirkularna-ekonomija/>.

